

УДК 159.922.63 : 316.454.52 – 053.9

О. Г. Коваленко

ДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ У ПОХИЛОМУ ВІЦІ

© Коваленко О. Г., 2015
<http://orcid.org/0000-0001-5395-2329>

У статті подано результати діагностики особливостей міжособистісного спілкування у похилому віці. Його розглядають як процес формування емоційних взаємин особи похилого віку з окремими суб'єктами. Подано результати дослідження особливостей емпатії, самотності, стилів спілкування, якостей особистості, наявності друзів та приятелів, а також осіб, які подобаються та яким подобаєшся особам похилого віку. Виявлено, що особи цього віку рідко почувуються самотніми, мають достатню кількість друзів та приятелів, але менше ніж раніше. Більшість із них уважають, що оточуючим вони подобаються, а ті – подобаються їм. Рівень емпатії у них занижений, в ній переважає емоційний канал. Значна кількість досліджених осіб похилого віку недостатньо задоволені власним колом спілкування, хотіли б його змінити. Вони найбільше цінують в інших людях доброту, чесність, щирість, порядність, ці ж якості вважають найкращими і в себе. Особи цього віку менше схильні як до прямого суперництва, так і до спільного розв'язання проблем. У міжособистісному спілкуванні, зокрема в конфлікті, вони частіше або пристосовуються до ситуації, або уникають її вирішення, або йдуть на певні поступки один одному.

Ключові слова: особистість у похилому віці, міжособистісне спілкування, самотність, емпатія, стилі спілкування.

Коваленко О. Г. Діагностика особенностей межличностного общения в пожилом возрасте.

В статье представлены результаты диагностики особенностей межличностного общения в пожилом возрасте. Его рассматривают как процесс формирования эмоциональных взаимоотношений пожилых людей с отдельными субъектами. Представлены результаты исследования особенностей эмпатии, одиночества, стилей общения, качеств личности, наличия друзей и приятелей, а также лиц, которые нравятся, и которым нравишься. Выведено, что лица этого возраста редко чувствуют себя одинокими, у них достаточно друзей и приятелей, но меньше, чем раньше. Большинство из них считают, что окружающим они нравятся, а те – нравятся им. Уровень эмпатии у них заниженный, в ней преобладает эмоциональный канал. Значительное количество исследованных пожилых людей недостаточно удовлетворены собственным кругом общения, хотели бы

его изменить. Они больше ценят в других людях доброту, честность, искренность, порядочность, эти же качества считают лучшими и у себя. Пожилые люди меньше склонны как к прямому соперничеству, так и к совместному решению проблем. В межличностном общении, в частности в конфликте, они чаще или приспосабливаются к ситуации, либо избегают ее решения, или идут на определенные уступки друг другу.

Ключевые слова: личность в пожилом возрасте, межличностное общение, одиночество, эмпатия, стили общения.

Kovalenko O. G. Diagnostic features of interpersonal communication in the elderly.

The article presents the results of diagnostic features of interpersonal communication in the elderly. It is considered as a process of forming emotional relationships with the elderly individual subjects. The results of the study the features of empathy, loneliness, communication styles, personality traits, the presence of friends and friends and people who like and who like you are there. People of this age rarely feel themselves lonely; they have enough friends, but less than before it was revealed. Most of them believe that others like them, and those – like him. The level of their empathy is low; the emotional channel is dominated there. A lot of elderly people don't to satisfy by their own circle of contacts, they would like to change it. They appreciate in other people such qualities as kindness, honesty, sincerity, honesty; these qualities they think are their best. Elderly people are less inclined to both direct competition and the joint solution of problems. In interpersonal communication, particularly in the conflict, they are more or adapt to the situation or avoid its solutions, or go make certain concessions to each other.

Key words: elderly personality, interpersonal communication, loneliness, empathy, styles of communication.

Постановка проблеми дослідження. Важливим чинником гармонійної життєдіяльності особистості в похилому віці є міжособистісне спілкування. Міжособистісне спілкування осіб похилого віку – процес формування емоційних взаємин особистості похилого віку з окремими суб'єктами, котрі її оточують, що передбачає емоційне ставлення один до одного, взаємне соціальне пізнання, певний спосіб їхньої поведінки один з одним. Його компонентами є емоційний, пізнавальний і поведінковий [1]. Роль такого спілкування зумовлюється тим, що воно дозволяє вирішувати важливі задачі цього вікового етапу, сприяє особі в коректуванні смислу життя та регулюванні емоційних станів і переживань. Тому актуальним напрямком досліджень є

вивчення психологічних особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку. Це і стало **метою дослідження**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлення особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку здійснювалося у межах особистісно-комунікативного підходу. Відповідно до якого, особистість похилого віку є суб'єктом суб'єкт-суб'єктного спілкування й свідомої діяльності, що становить динамічну єдність, систему різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей [3].

Для виявлення особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого, зокрема особливостей його емоційного, пізнавального і поведінкового компонентів, обрали низку методик та структуроване інтерв'ю: методику діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойка, методику вияву суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела, М. Фергюсона, методику діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н. В. Гришиної). Підбираючи методики, спиралися на обґрунтований нами особистісно-комунікативний підхід та на модель міжособистісного спілкування осіб похилого віку [2; 3].

У дослідженні брали участь 208 осіб віком від 60 до 78 років. Середній вік досліджуваних – 66 років. Серед них чоловіків – 44 особи, жінок – 164 особи; загальну середню освіту мають 77 осіб, середню спеціальну – 64 особи, вищу – 64 особи, 3 особи не вказали рівень власної освіти; не працюють 151 особа, працює – 56 осіб, 1 особа не вказала про особливості теперішньої зайнятості.

У процесі дослідження особливостей емпатії виявлено середні значення за кожним показником (компонентом) емпатії та її сумарним показником у досліджуваних. Раціональний компонент – 2,541, емоційний компонент – 3,454, інтуїтивний компонент – 2,898, установки, що сприяють або перешкоджають емпатії – 2,946, здатність до проникнення в емпатії – 2,810, ідентифікація в емпатії – 2,405, сумарний показник емпатії – 17,078 (рис. 1).

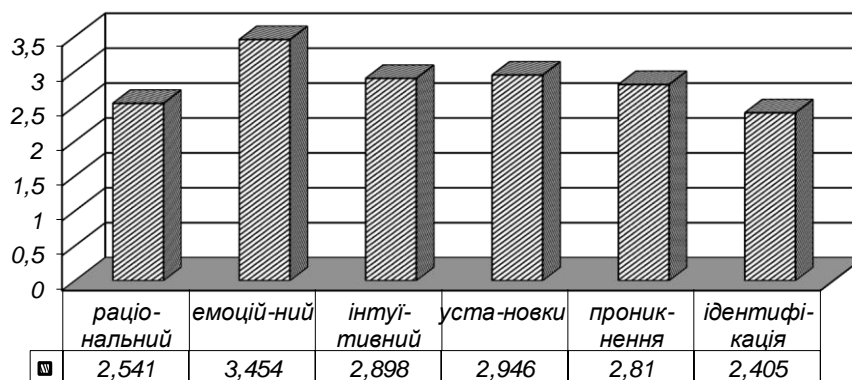

Рис. 1. Компоненти емпатії осіб похилого віку

У досліджуваних осіб похилого віку найбільше значення мають такі умови (компоненти) емпатії, як установки, які впливають на неї та здатність до проникнення в емпатії. Відмінність між установками та здатністю до проникнення в емпатії не є статистично значимою: t-критерій Стьюдента складає 1,144 при $t_{кр}=1,97$ (обрахунки зроблено в Excel). Вплив установок на емпатію осіб похилого віку часом є негативним, коли вони уникають особистих контактів, не цікавляться іншими людьми, їхніми переживаннями й проблемами. Інколи такий вплив є позитивним, тоді різні канали емпатії діють активніше і надійніше. В окремих випадках літні особи здатні створити атмосферу розслаблення, природності, що сприяє емпатії. Найменше значення серед умов емпатії осіб похилого віку має ідентифікація (установки-ідентифікація: $t=4,659$, проникнення-ідентифікація: $t=3,472$ при $t_{кр}=1,97$). Через певну втрату гнучкості емоцій і зниження здатності до наслідування, особам похилого віку складніше зрозуміти інших, поставивши себе на їхнє місце.

Серед трьох каналів емпатії у похилому віці переважає емоційний, далі інтуїтивний і раціональний (раціональний-емоційний: $t=7,962$, раціональний-інтуїтивний: $t=3,102$, емоційний-інтуїтивний $t=4,752$, при $t_{кр}=1,97$). Особи цього віку краще емоційно пізнають іншу людину на основі співпереживання і співучасті, ніж раціонально, їм гірше вдається розуміти поведінку партнерів, взаємодіяти з іншими в умовах дефіциту первинної інформації про них, складніше звертатися до досвіду, котрий знаходиться в підсвідомості, складніше спрямовувати власну увагу, сприйняття й мислення на іншу людину. Значення за емоційним компонентом (каналом) емпатії осіб похилого віку, дуже важливим і в міжособистісному спілкуванні є найвищим, що підтверджує роль такого спілкування у цьому віці.

Середнє значення за показником суб'єктивного відчуття самотності досліджуваних складає 19,010, що відповідає низькому рівню самотності (хоча і близько до середнього), тобто досліджені особи похилого віку відчують себе самотніми досить рідко. Такі результати близькі до результатів дослідження, отриманих за допомогою інтерв'ю – середнє значення самооцінки рівня власної самотності становить 0,647, це свідчить про те, що досліджувані особи похилого віку почуваються майже не самотніми. Загалом про наявність почуття самотності в інтерв'ю зазначили 31% літніх осіб, про відсутність такого відчуття – 60%, 9% – не відповіли на питання. Отже, досліджені особи похилого віку мають низький рівень самотності, тобто рідко себе почувають самотніми.

Про особливості емоційного компоненту міжособистісного спілкування осіб похилого віку свідчить наявність спілкуватися із друзями і приятелями, а також наявність у оточенні осіб, які подобаються і яким подобаєшся сам. Така інформація отримана за допомогою інтерв'ю. Середнє значення оцінки наявності у минулому друзів та приятелів складає 0,851, це свідчить про те, що досліджувані особи похилого віку раніше мали у цілому достатню кількість друзів та приятелів. Недостатньо друзів та приятелів було у 27% літніх осіб, достатня кількість – у 73%.

Середнє значення оцінки наявності зараз можливостей спілкуватися із друзями та приятелями складає 0,115, це свідчить про те, що досліджувані особи похилого віку мають зараз приблизно середню можливість спілкуватися із друзями та приятелями. Цей показник є нижчим, ніж попередній і вказує на те, що наявність друзів та приятелів, можливість з ними спілкуватися у похилому віці зменшується. Загалом недостатньо мають можливостей зараз спілкуватися із друзями та приятелями у 51% літніх осіб, достатньо можливостей – у 49%.

Середнє значення оцінки кількості осіб у власному оточенні, які подобаються досліджуваному складає 0,290, це свідчить про те, що у оточенні досліджуваних осіб похилого віку приблизно середня кількість осіб, які йому подобаються. Загалом, недостатня кількість осіб, які подобаються досліджуваному у 93 44,5% літніх людей, достатня кількість у 55% (0,5% – 1 особа не відповіла на це питання).

Середнє значення оцінки кількості осіб у власному оточенні, яким подобається досліджуваний складає 0,406, це свідчить про те, що у оточенні досліджуваних осіб похилого віку приблизно середня кількість осіб, яким він подобається. Порівняння цієї величини із попередньою дозволяє твердити, що в оточенні осіб похилого віку, на їхню думку, більше тих, яким вони подобаються, ніж тих, хто подобається їм. Загалом, недостатня кількість осіб, яким подобається досліджуваний у 36,5% літніх осіб достатня кількість – у 60,5% (3% не відповіли на питання).

Встановлення особливостей пізнавального компоненту міжособистісного спілкування осіб похилого віку здійснювалося за допомогою інтерв'ю. Лише трохи більше третини досліджуваних осіб похилого віку (38%) висловили припущення про можливі напрямки зміни у власному колі спілкування. Не відповіли на це питання 27,5% літніх осіб, нічого не змінили б (нічого, пізно змінювати тощо) – 27,5%, не знають що саме змінити у власному колі спілкування – 5%, не скажуть, що б змінили у власному колі спілкування – 2%.

Отримані змістовні відповіді можна впорядкувати за двома напрямками (двоє досліджуваних із 79 дали по дві відповіді):

1. Кількісні зміни – 22%: більше спілкуватися з рідними; розширити коло спілкування тощо.

2. Якісні зміни – 17%: характер; щирість; відвертість; бути чесними і справедливими /стриманішими тощо.

На питання про якості, які вони найбільше цінують у близьких людях не відповіли 4% досліджуваних осіб. Аналіз отриманих відповідей виявив, що літні люди найбільше цінують такі якості, як доброту (добррозичливість) та чесність (правдивість), їх обрали відповідно 40% і 36% досліджуваних. Майже третина досліджених осіб цінує порядність (29%). Вдвічі менша кількість осіб цінують щирість (13,5%). Ще менше осіб цінують чуйність, співчутливість (12,5%). Далі – відвертість, прямолінійність – 11%, турботливість – 9%, взаємодопомогу та відповідальність – по 8%, вірність – 7%, справедливість і повагу – по 6,5%, людяність – 6%. Інші якості називали менше, ніж 5% досліджуваних: взаєморозуміння та дружелюбність – по 4%, працьовитість та відкритість – по 3,5%, уважність – 3%, надійність – 2,5%, любов до ближніх і щедрість – по 2%, старанність, скромність, терплячість, безкорисливість – по 1,5%. Такі якості, як пунктуальність, дисциплінованість,

гуманність, небайдужість, простота, інтелект (розум) називали лише по 1%. Значна кількість якостей були названі лише однією особою – ласка, самоповага, подільчивість, здатність вислухати, інтелігентність, самовіддача, стриманість, лояльність, активність, тактовність, почуття міри, принциповість, оптимізм тощо.

Отже, особи похилого віку найбільше у близьких цінують доброту, чесність та щирість, порядність, якості, які виявляються у міжособистісному спілкуванні і характеризують відношення до інших осіб.

На питання про якості, які найбільше не подобаються у близьких людях не відповіли 15% досліджуваних, немає таких якостей у 3%, не знають про такі якості 1%, відповідь «таких якостей багато» – також у 1%. Аналіз отриманих відповідей із зазначеними якостями виявив, що літнім особам найбільше не подобається така якість, як брехливість її назвали 33% досліджуваних. Втричі менше досліджуваних назвали байдужість як якість, яка не подобається у близьких людях – 10,5%. Далі – заздрістливість – 8%, жадібність – 8%, знервованість (роздратованість, агресивність) – 5,5%. Менше 5% досліджуваних згадували такі якості, як лицемірство – 4,5%, хитрість – 4%, зрада – 3,5%, несправедливість, злість, грубість, нещирість, хамство – по 2,5%, жорстокість, неврівноваженість (невміння тримати себе в руках) – по 2%, непорядність, лукавство, неповага, невідповідальність – по 1,5%, корисливість, розпускання пліток, необов'язковість, зверхність, ненависть, неуважність, закритість, підлість, егоїзм, нерозуміння – по 1%. Значна кількість якостей, які не подобаються у близьких людях були названі лише однією особою (0,5%) – невдячність, нетактовність, прискіпливість, нетерплячість, ненадійність, невміння співчувати, впертість, підлабузництво, непунктуальність, цинізм, гнівливість, нав'язкуватість, блюзнірство, халатність, гордовитість, недовірливість, недобррозичливість, безцеремонність, скептичність, легковажність, безпомічність, схильність до ниття, категоричність тощо.

Отже, особам похилого віку в близьких людях найбільше не подобаються якості, пов'язані із прагненням людини створити помилкове уявлення про себе (брехливість, нещирість, лицемірство, закритість тощо) та якості, пов'язані із відсутністю емоцій взагалі або проявом негативних емоцій (байдужість, знервованість, агресивність, роздратованість, злість, хамство,

грубість, нестриманість, ненависть тощо), які також виявляються у міжособистісному спілкуванні і характеризують відношення до інших осіб.

Не відповіли на питання про власні найкращі якості 6% досліджуваних, не знають про такі якості або не скажуть про них 11%. Аналіз отриманих відповідей інших 83% із зазначеними якостями виявив, що особи похилого віку частіше найкращою вважають у себе таку якість, як доброта (доброзичливість) – 31%. Вдвічі менше досліджуваних назвали чесність (правдивість) як якість, що є найкращою в них – 17,5%. Далі – працелюбність – 14%, порядність – 12%, відповідальність – 10,5%. Менше 10% досліджуваних в якості найкращих у себе згадували такі якості, як допомога – 6%, співчутливість та щирість – по 5,5%, справедливість – 4,5%, відвертість – 4%, любов та товариськість – по 3,5%, щедрість – 3%, повага та уважність – по 2,5%, вірність та терплячість – по 2%, дружелюбність, спокій, відданість, оптимізм – по 1,5%, розуміння людей, пунктуальність, любов до порядку, почуття гумору, подільчивість, прямолінійність, наполегливість, скромність, охайність – по 1%. Велику кількість якостей, як найкращі в себе згадували лише по одній особі (0,5%) – ввічливість, старанність, нелюбов до лінощів, врівноваженість, простота, надійність, інтелігентність, довірливість, вимогливість, безкорисливість, гостинність, любов до родини, цінування життя, повага до добрих людей, впевненість, цілеспрямованість, енергійність, лояльність, демократичність, принциповість, гуманність, обов'язковість, дисциплінованість, емоційна теплота тощо.

Отже, особи похилого віку найкращими своїми якостями вважають доброту, чесність, працелюбність, порядність та відповідальність, майже всі з них виявляються у міжособистісному спілкуванні і характеризують відношення до інших осіб та праці.

Для діагностики особливостей поведінкового компоненту міжособистісного спілкування осіб похилого віку застосовували методику діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса, адаптовану Н.В. Грішиною. Найвище значення серед усіх п'яти стилів поведінки у конфліктній ситуації за показником мають 11% досліджених, співпраці – 13%, компромісу – 33%, уникнення – 28%, пристосування – 37%. У кількох досліджуваних 2-3 стилі мають однакову найвищу кількість балів.

Встановлено середні значення за кожним типом (стилем) поведінки людини у конфліктній ситуації (рис. 2).

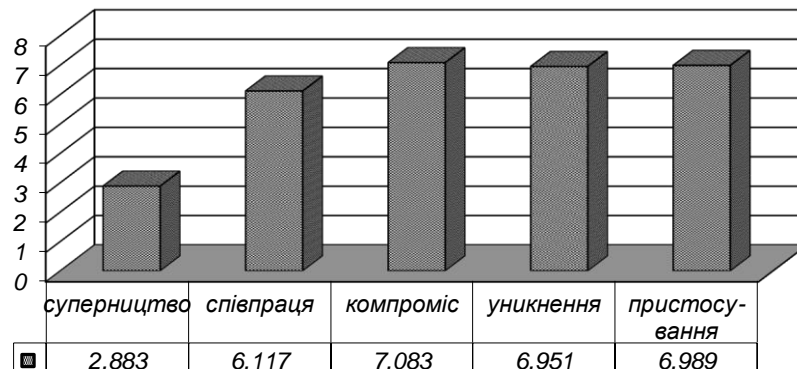

Рис. 2. Стилі поведінки осіб похилого віку в конфліктній ситуації

Як свідчать отримані дані, найбільше особам похилого віку властиві такі стилі поведінки в конфліктній ситуації, як компроміс, пристосування й уникнення. Відмінність між цими рядами даних не є статистично значимою, що підтверджено за допомогою t-критерію Стьюдента (алгоритм розрахунків складено в Excel). Емпіричне значення t-критерію за між замірами за показниками компромісу й уникнення складає 0,940, компромісу й пристосування – 1,241, пристосування й уникнення – 0,357 при $t_{кр}=1,97$. Найчастіше в спілкуванні літні особи йдуть на поступки один одному, поки не знайдуть прийняттого варіанту для обох сторін, жертвують власними інтересами заради іншого, або, взагалі, ухиляються від спілкування і непорозумінь, які виникають, не розв'язуючи їх. У конфліктних ситуаціях і в спілкуванні взагалі особам похилого віку менше властивий такий стиль, як співпраця (емпіричне значення t-критерію: співпраця-суперництво – 21,129, співпраця-компроміс – 7,286, співпраця-уникнення – 6,238, співпраця-приспосовання – 5,447 при $t_{кр}=1,97$). Тобто, вони рідше щось спільно роблять для розв'язання проблем, які виникли, шукають альтернативу, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. Найменше особам цього віку властивий такий стиль поведінки, як суперництво (емпіричне значення t-критерію: суперництво-співпраця – 21,129, суперництво-компроміс – 26,459, суперництво-уникнення – 25,474, суперництво-приспосовання – 23,926 при $t_{кр}=1,97$), тобто вони рідко схильні задовольняти свої інтереси в супереч інтересам інших людей. Отже, особи похилого віку найчастіше у міжособистісному спілкуванні, у конфліктних ситуаціях йдуть на компроміс,

пристосовуються або уникають взаємодії. Вони рідше схильні до спільного пошуку розв'язання проблем, дуже мало застосовують пряме суперництво.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що особи похилого віку рідко почуваються самотніми, мають достатню кількість друзів та приятелів, але менше ніж раніше і це свідчить про звуження кола їхнього спілкування. Власне його, своє коло спілкування третина з них хотіли б змінити і такі зміни стосуються його кількісних і якісних характеристик. Поряд із людьми похилого віку більше осіб, яким, на їхню думку, вони подобаються, ніж тих, хто подобається їм, хоча, і перших, і других – є загалом достатньо. Разом із тим, літні люди недостатньо здатні до відображення емоцій і почуттів, індивідуальних особливостей інших. Але емоційне відображення поряд із іншими способами, їм вдається краще, що свідчить про те, що в пізнанні інших осіб вони більше керуються емоціями. Активізується здатність літніх осіб відображати емоції й почуття інших за рахунок зацікавленості оточуючими людьми, їхніми переживаннями й проблемами, уміння створювати спокійну атмосферу в стосунках.

Особи цього віку найбільше цінують в інших людях доброту, чесність, порядність, ці ж якості багато хто з них вважає найкращими і в себе. Якості, пов'язані з чесністю, щирістю (брехливістю як негативною якістю) та позитивними емоційними взаєминами (доброта, доброзичливість, чуйність, також – байдужість, знервованість, агресивність як негативні якості) домінують у відповідях. Саме вони є значущими в міжособистісному спілкуванні й характеризують ставлення до інших.

Літні особи в міжособистісному спілкуванні менше схильні як до прямого суперництва, тобто задовольняти власні інтереси за рахунок іншої людини, так і до спільного розв'язання проблем, що виявляється в пошукові альтернативи, котра влаштовує кожного. Частіше вони або пристосовуються до ситуації, а тому – жертвують власними інтересами заради інших, або уникають її вирішення, обговорення непорозумінь, або йдуть на окремі поступки один одному (компроміс).

Загалом, проведене дослідження підтверджує важливість вивчення психологічних особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку та розробки психологічних засобів для його вдосконалення.

Література

1. Дзюба Т. М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології: навчальний посібник / Т. М. Дзюба, О. Г. Коваленко ; за ред. В. Ф. Моргуна. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 264 с.
2. Коваленко О. Г. Міжособистісне спілкування як компонент психічної діяльності у похилому віці / О. Г. Коваленко // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 2. – С. 61–64.
3. Коваленко О. Г. Модель міжособистісного спілкування осіб похилого віку / О. Г. Коваленко // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 28. – С. 191–202.